

GERCANIS VE KURUÇAY KAZALARININ XVII. YÜZYIL ORTALARINDAKİ NÜFUS VE YERLEŞME ÖZELLİKLERİ

Demographic and Residential Propertiness of Gercanis and Kuruçay
Subprovinces in Mid 17th Century

Doç. Dr. Adem BAŞIBÜYÜK

Özet

Çalışma alanını oluşturan Gercanis ve Kuruçay, Osmanlının son dönemlerine kadar idari anlamda nahiye veya kaza statüsündeki yönetim birimleridir. XVII. yüzyıldaki nüfus ve yerleşme özellikleri incelenen alan, günümüz itibariyle Erzincan ve Sivas illeri sınırları içerisinde yer alır. Doğu Anadolu Bölgesinin batısı dışında, Doğu Karadeniz Bölümünün güneybatısını da kapsayan Gercanis ve Kuruçay kazaları, genel hatları ile bugünkü Refahiye, İliç (Erzincan) ve İmranlı (Sivas) ilçelerinin bir bölümünü oluşturmaktadır. Bu alan Karasu ırmağının kuzeyinde, Kuzey Anadolu dağlarının güney kolları üzerindeki engebeli arazilerden meydana gelmektedir. 1872 yılında kaza merkezi olan Gercanis, adı değiştirilmiş ve Refahiye'nin bugünkü yerine taşınmıştır. Bunun yanında uzun devreler kaza statüsündeki Kuruçay ise İliç kaza durumuna getirildikten sonra bu idari özelliğini kaybetmiştir. Çalışma alanının idari yapılanmasında Osmanlı'dan günümüze kadar çeşitli değişikliklerin yaşandığı anlaşılmaktadır. Bu durum yerleşmelerin konumları yanında bölgesel ve ulusal ölçekte ortaya çıkan bir takım siyasi, sosyal ve ekonomik dönüşümlerle yakından ilgilidir. Osmanlı döneminde tespit edilen yerleşmelerin büyük çoğunluğu günümüze kadar varlığını korumuş olmakla birlikte, bazı yerleşmeler tespit edilememiştir. Cumhuriyet döneminde bölgede yerleşmelerin adlarının değiştirilmiş olması da bir başka değişim olarak dikkati çekmektedir. Çalışmamızda XVII. yüzyıl ortalarındaki Gercanis ve Kuruçay kazalarının idari durumu, nüfus ve yerleşme özellikleri tarihi coğrafya bakış açısı ile incelenmiştir.

Anahtar kelimeler: Gercanis, Kuruçay, Refahiye, İliç, tarihi coğrafya.

Abstract

In the study, Gercanis and Kuruçay are administrative units under the statues of subprovince and borough until the late Ottoman period. The region studied for demographic and residential properties in the 17th century is situated in the borders of Erzincan and Erzurum. Gercanis and Kuruçay covering southwestern part of eastern Blacksea region, apart from the West of Eastern Anatolia, constitute today's Refahiye, İliç (Erzincan) and some parts of İmranlı (Sivas). This region is made up of rough lands on South ranges of North Anatolian Mountains in the North of Karasu River. The name of Gercanis, centre of subprovince in 1872, was changed and moved to the present place of Refahiye. In addition, Kuruçay, as subprovince, lost its administrative status after İliç became subprovince. In the administrative constitution of the region, various changes have been experienced from Ottoman period onward. This situation is related to certain political, social and economical transformations as well as residential positions at regional and national scale. Most of the settlements determined in Ottoman period have survived up today, whereas some have not been determined. In Republic Period, the fact that the names of some settlements were changed is noted as another sort of transformation. In the study, the administrative status, demographic and residential properties of Gercanis and Kuruçay is studied from point of view of historical geography.

Keywords: *Gercanis, Kuruçay, Refahiye, İliç, historical geography.*

1-Giriş

Geçmişte belirli bir zaman diliminde bir bölgenin veya belirli bir alanın coğrafya ilke ve yöntemleri ile araştırılması tarihi coğrafya olarak tanımlanır (Elibüyük, 1995:46). Bazı coğrafyacılar, bu bilim dalını beşeri coğrafyanın alt dalı şeklinde değerlendirirken, bazıları ise coğrafyanın ayrı bir bölümü kabul etmektedirler. Tarihi coğrafya, coğrafyanın bir alt dalı ve tarihten faydalanan interdisipliner bir saha olarak son derece geniş bir konu yelpazesine sahiptir. Coğrafya; mekân ve insan etkileşiminde her türlü konuyu, tarih ise insan ile ilgili her şeyin geçmişini araştırarak problem çözümünü üstlenir. Bu bakımdan her iki bilimden faydalanan ve bir bakıma bu iki bilimin arakesiti olan tarihi coğrafya, hem tarih hem de coğrafyanın araştırma konularına göre daha kapsamlıdır (Gümüşçü, 2006:154).

Ülkemizde geçmiş dönemlere ait bir bölgenin coğrafi özellikleri ile ilgili tarihi coğrafya araştırmaları, daha çok tarihçiler tarafından yapılmaktadır. Değişik dil ve yazının kullanıldığı tarihi belgelerin okunması ve değerlendirilmesinin zorluklarından kaynaklanan bu durum, coğrafi bakış açısının yetersizliği gibi bir eksikliğin ortaya çıkmasına sebebiyet vermektedir. Bu bakımdan söz konusu çalışmalarda coğrafyacıların veya her iki disipline mensup araştırmacıların birlikte yer almaları konuların kapsamı, analizi ve sentezi açısından daha isabetli olacaktır.

Gercanis ve Kuruçay'ın da üzerinde yer aldığı bölge ve yakın çevresinin tarihi coğrafya özellikleri hakkında makale veya kitap düzeyinde bir takım çalışmalar bulunmaktadır. XVI. yüzyılda Kemah Sancağı'nın çeşitli yönleri ile ele alınıp incelendiği Kemah Sancağı ve Erzincan Kazası adlı çalışma, MİROĞLU tarafından hazırlanmıştır. Çalışmada bugünkü Erzincan, Kemah, Refahiye ile İliç ilçesinin bir kısmı nüfus özellikleri, yerleşme durumu ve idari özellikler bakımından incelenmiştir (Miroğlu, 1990).

GÜL ve BAŞIBÜYÜK tarafından hazırlanan Bir Tarihi Coğrafya İncelemesi (Osmanlı'dan Cumhuriyete Erzincan Kazası) adlı çalışmada bugünkü Erzincan ilçesini oluşturan alan, tarihi coğrafya perspektifinde değerlendirilmiştir. Sahanın genel coğrafi özellikleri, yerleşme, nüfus, ulaşım, idari, ekonomik ve sosyal yapı tarihi gelişim sürecinde ele alınmıştır (Gül, Başibüyük, 2011). Erzincan Kazasının nüfus ve yerleşme özellikleri ile diğer sosyal yapısının 1642 Tarihli Avârız Defterine göre değerlendirildiği çalışma bölgeye yönelik tarihi coğrafya içerikli bir diğer araştırmadır (İnbaşı 2009). Ayrıca MAD. 5152 ve 6422 nolu defterler esas alınarak Erzincan şehrine ait bir çalışma da bulunmaktadır (Gül, 2009:111-129). Çalışma alanının güneybatısında kalan Kemaliye'nin de içerisinde yer aldığı Arapgir Sancağı'nın XVII. yüzyıldaki nüfus ve iskân yapısının incelendiği çalışmada ise Eğin (Kemaliye) ve Arapgir'deki nüfus, yerleşme özellikleri ve idari yapılanma hakkında detaylı değerlendirmeler bulunmaktadır (Çakar, Kara, 2005).

ŞAHİN ve DOĞANAY tarafından hazırlanan Geçmişten Günümüze Kuruçay (İliç-Erzincan) adlı çalışmada Kuruçay'ın lokasyon, doğal çevre özellikleri ve tarihi gelişim seyri tarihi coğrafya açısından incelenmiş, yerleşmenin Cumhuriyet dönemindeki coğrafi özellikleri hakkında detaylı bilgiler sunulmuştur (Şahin, Doğanay, 2001).

1642 tarihli Avarız Defterine göre Gercanis ve Kuruçay kazalarındaki idari ve sosyal yapının değerlendirildiği bu çalışmada, yörenin tarihi süreçteki çeşitli özelliklerinin karşılaştırılması amaçlanmıştır. Gercanis adının değiştirilmesi ve Kuruçay'ın idari statüsünün bir alt kademeye düşürülmesi tarihi süreçteki sosyal ve siyasi dönüşümü irdelemek bakımından çalışmayı daha da anlamlı hale getirmektedir.

1642 Tarihli Avarız Defteri

İstanbul Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde Maliyeden Müdevver Defterler Katoloğu'nda 5152 numarada kayıtlı Erzurum Eyaleti ile ilgili bir mufassal avarız defteri bulunmaktadır. Çok sayıda tahrir işlemi yapan Cafer Efendi tarafından hazırlanan defterin giriş kısmında icmal başlığı altında Erzurum'a bağlı merkez kaza ile birlikte diğer kazaların ismi zikredilmiştir. 1642 tarihli Erzurum Eyaleti mufassal avarız defterinde, *Defter-i hanehâ-i eyâlet-i Erzurum* başlığı altında; Erzurum, Erzincan, Bayburt, Şirvan, Hınıs, İspir, Kelkit, Kemah-Kuruçay-Gercanis, Kuzucan, Kiğı, Koğanis, Pasin, Tercan ve Tortum kazaları kaydedilmiştir¹. Benzer idari taksimat bu defterin icmalı olan 1643'deki defterinde de görülmektedir (BA. MAD, 6422:10–11). Çalışmamızın ana kaynağını oluşturan 1642 tarihli defterde; nüfus, iskân yerleri, avarız hane sayıları, vergiden muaf olanlar şeklinde bilgiler bulunmaktadır. Nüfus dini açıdan alt gruplara ayrılmış, toplumsal katmanlar ayrı başlık altında toplanmıştır. Bunun yanı sıra mezra, çiftlik, köy ve kasaba gibi yerleşme birimleri hakkında kayıtlara yer verilmiştir. Çalışmamızın içeriğini oluşturan Gercanis ve Kuruçay kazaları bölümü okunaklı olup herhangi bir yazı tahrifatı söz konusu değildir.

2-Genel Coğrafi Özellikler

Çalışma alanı Doğu Anadolu Bölgesinin Yukarı Fırat Bölümünde Doğu Anadolu, Karadeniz ve İç Anadolu Bölgelerinin birbirine en fazla yaklaştığı kesimde yer alır. Yöre bu konumu itibarıyla doğal ve kültürel özellikler açısından bölgesel bir geçiş alanıdır. Kuzey Anadolu tektonik birliği içerisinde bulunan inceleme alanı, genel olarak doğu-batı uzanışlı dağ sıraları ile bunlar arasında yer alan akarsu vadilerinden oluşmaktadır. Kuzey kesim kuzey Anadolu dağları bünyesinde yaygın olan yeşil kayalardan meydana gelirken, güneyde Kuruçay'a doğru Karasu vadisinin kısmen genişlediği kesimde oligo-miyosen jipsli seriler geniş yayılış göstermektedir.

İnceleme alanı Sivas-Erzincan Tersiyer Havzası olarak değerlendirilen çok karmaşık sedimanter ve tektonik özellikler gösteren jeolojik yapı tarafından temsil edilir. Bu havzanın Refahiye²-Kuruçay çevresi Refahiye ofiyolitli karışığı, Zöhrep formasyonu, Yoğurtdağı üyesi, Çakıltaşı üyesi, Gülandere formasyonu, Kömür üyesi, İslamkendi formasyonu gibi jeolojik birimlerden meydana gelir. Bu birimler genel olarak şist, serpantin, kireçtaşı, kumtaşı, kıltaşı, çamurtaşı, killi kireçtaşı, silttaşı çakıltaşı, konglomera tuf ve serpantinlerden oluşur. Güneye doğru alacalı jipsli seri içerisinde aşınmaya elverişli jipsli yapılar geniş yayılış gösterir (Aktimur, Tekirli, Yurdakul, 1990:25-33). Bu jeolojik yapının dışında ülkemizin kuzeyini doğu-batı yönünde kateden Kuzey Anadolu Fayı ise Suşehri-Erzincan ovaları arasında sahanın kuzeyinden geçmektedir.

Kuzey Anadolu tektonik birliğinin güneyindeki Esence-Karadağ-Çimen-Karadağ yüksek kütleleri yörede doğu batı uzanışlı hâkim morfolojiyi oluşturmaktadır. Güneyde

yapısal olarak kireçtaşlarının egemen olduğu Toros sisteminin uzantısı durumundaki Munzur dağları ile Kuzey Anadolu dağlık sistemi, Fırat'ın kolu olan Karasu ile birbirinden ayrılmaktadır. Çalışma alanında yükseltiler yer yer 3000 metreye ulaşır. Kuzeyde Kırançatma Tepe (2118 m), Budakpınarın Tepe (2170 m), Seturcuk Tepe (2653 m), Refahiye'nin güneyinde Dumanlıdağ (2447 m), batıda Çamlık Tepe (2355 m), Beşir dağı, güneyde Çaldağı (2118 m), Çilhoroz Tepe (1801), güneybatıda Semer Tepe (1993 m) ve Horozötmöz Dağı (2057 m) en önemli yükseltileri oluşturmaktadır. Sahanın batısını sınırlandıran Kızıldağ 3025 m ile bu kesimdeki en yüksek noktayı meydana getirmektedir.

Yüksek bölgelerden kaynağını alarak kuzeye veya güneye doğru yönelen akarsular üzerinde eğimin de etkisi ile derin vadiler ortaya çıkmıştır. Bu vadiler korunaklı özellikleri ile yörenin iskân tarihinde önemli yer tutmuş olmalarının yanında, ulaşımı kolaylaştırmaları dolayısıyla aynı zamanda birer doğal geçiş güzergâhı olmuşlardır. Yan derelerin birleşmesi ile debileri yükselen Ilgar dere, Köroğlu deresi ve Kuruçay gibi akarsular, su potansiyeli bakımından da elverişli alanlar durumundadır. Refahiye ve Kuruçay çevresinde iki hidrografik havza ortaya çıkmıştır. Kuzeyin suları Ilgar dere, Köroğlu deresi ve diğer akarsular Şuşehri havzasından Kelkit Çayına kavuşan Çobanlı dere vasıtasıyla Yeşilirmak'a boşaltılır. Orta kesimde su bölümü çizgisi durumunda olan tepelerin güneyindeki arazilerden kaynaklanan akarsu ve kaynaklar ise Kömür Çayı, Kuruçay ve Karabudak Çayı vasıtası ile Karasu (Fırat) ırmağına kavuşmaktadır (Şekil 1).

Karasal iklim bölgesinde bulunmakla birlikte Refahiye ve Kuruçay yağış ve sıcaklık değerleri bakımından farklılıklar gösterir. Yükseltinin arttığı Refahiye'de yağış miktarı artmakta, ortalama sıcaklık değerleri düşmektedir. Buna karşılık, daha düşük yükseltide ve yağış getirmesi beklenen nemli hava kütlelerine göre dağların duldasında kalan Kuruçay'da yağış miktarı daha düşük, sıcaklık ortalamaları ise yüksektir. Ölçüm istasyonunun 1550 m yükseltide olduğu Refahiye'de yıllık ortalama yağış 559,5 mm, yıllık ortalama sıcaklık ise 6,8 °C, Kuruçay'da ise yıllık ortalama yağış miktarı 484,5 mm dir (Şahin, Doğanay, 2001:354; Şahin, 1997:33-49). Kuruçay'a ait sıcaklık ölçümü olmamakla birlikte benzer morfolojik yapı ve yükseltide bulunan Kemah'ta yıllık ortalama sıcaklık 10,8 °C, İliç'te ise 9,8 °C (Şahin, Doğanay, 2001:354) kadardır.

Karasal iklim şartları özellikle yağış ve nemlilik değerleri bitki özelliklerinin de birinci derecede belirleyicisi olmuştur. İrano-Turaniyen Fitocoğrafya Bölgesi içinde yer alan bölgede genel olarak step türleri yaygın durumdadır. Step türlerinin yanında, yağış değerlerinin yüksek ve sıcaklık ortalamalarının düşük olduğu kuzeyde Refahiye ve çevresinde 1700 m üzerinde geniş sarıçam ormanlarına rastlanmaktadır. Buna karşılık güneye doğru Kuruçay ve çevresinde çok yıllık bitkiler içerisinde bozuk baltalık şeklinde meşe türleri yaygın durumdadır.

Tarihi süreçte çevrenin bitki örtüsü özelliklerinin yöre nüfusunun ekonomik ve sosyal durumunun belirleyicilerinden olduğunu kabul etmek gerekir. Orman türleri yüzyıllardır yöre nüfusunun yapacak ve yakacak ihtiyacını karşılarken, step alanları ise hayvancılık açısından önemli bir potansiyel olmuştur. Günümüze kadar ulaşan ağaç malzeme kullanılarak inşa edilmiş meskenler çevredeki ormanlık alanların etkilerini yansıtmaktadır.

3-Tarihçe ve İdari yapı

Erzurum ve Erzincan ovalarında yapılan arkeolojik çalışmalara göre bölgedeki insanlık tarihi M.Ö. 4000’li yıllardan itibaren başlamaktadır (Kökten, 1944:661-662). Bizanslılar dönemine kadar bölgede Hurriler, Urartular, Sakalar, Medler, Persler, Partlar (İranlılar) ve Romalıların yaşadığı sanılmaktadır. Romalılardan sonra (395-645) bölge Bizanslıların egemenliğinde kalmakla birlikte, zaman zaman çeşitli devlet veya milletler arasında el değiştirmiştir (Şahin, 1995:68-87). İslamiyet sonrasında İslam (Arap) ordularının akınlarına maruz kalan Erzincan çevresi, Türk hâkimiyetine kadar Araplarla Bizanslılar arasındaki hâkimiyet mücadelesine sahne olmuştur (Miroğlu, 1990:3). Malazgirt zaferinden hemen sonra Türklerin eline geçen bölgenin merkezi olarak müstahkem bir kaleye sahip olması dolayısıyla Kemah tercih edilmiştir. Türk Beylikleri döneminde çalışma sahasının da içerisinde yer aldığı Kemah-Divriği-Şebinkarahisar bölgesi Mengücek Beyliği’nin egemenlik sahası durumundadır (Turan, 1973:55-58).

Kösedağ Savaşı (1243) sonrasında Moğolların Anadolu’yu istilası ile birlikte yapılan anlaşma gereği bölge uzunca bir süre daha Selçukluların egemenliğinde kalmış, 1335’ten itibaren ise Eretna oğullarının idaresine girmiştir. Bir müddet Karakoyunlular ve Akkoyunluların hüküm sürdüğü bölgenin yönetimi, 1403’ten itibaren Safevilerin eline geçmiştir. Osmanlı hâkimiyeti ise 1514 Çaldıran Muharebesinin hemen sonrasında (Miroğlu, 1990:3-8).

Osmanlı’nın bölgeyi fethinden hemen sonra, Mengücekliler döneminde olduğu gibi, müstahkem kale ve coğrafi konumu itibarıyla Kemah idari açıdan yörenin merkezi olarak tercih edilmiş, Gercanis ve Kuruçay da uzunca dönem sancak veya kaza statüsündeki Kemah’ın yönetim bölgesi içerisinde yer almıştır. Osmanlı fethinden sonraki idari düzenleme ile Erzincan-Bayburt Vilayeti adında bir vilayet ihdas edilmiştir. 1516-1518 tarihli defterde çalışma alanının idari yapılanması Orçol, Dignasor, Dığünlü, Gercanis ve Kuruçay nahiyeleri şeklindedir. Kısa süre sonra Rum (Rum-ı Hadis) Eyaleti sınırları içerisindeki Kemah Livasına Güney ve Kuzey Erzincan nahiyeleri de ilave edilmiştir (Miroğlu, 1990:19-21).

XVI. yüzyıl ortalarına kadar Kemah Sancağı askeri bakımdan önemli rol üstlenmiş ve doğuya yapılacak seferlerde bir üs görevi görmüştür. Ancak ilerleyen devrelerde doğuda fethedilen bölgelerin genişlemesi ve fetih hareketlerinin giderek gerilemesi ile birlikte, Kemah Sancağının önemi azalmış, buna bağlı olarak bölgenin idari yapısında da bir takım değişiklikler ortaya çıkmıştır. Nitekim 1566’dan sonra kaza durumuna getirilen Kemah, Erzurum’a bağlanmıştır (Miroğlu, 1990:23). XVI. yüzyılın başlarındaki idari yapılanmada çalışma alanı Kemah Sancağının Kemah Livasındaki nahiyelerin batı ve kuzeybatısındaki nahiyelerden meydana gelmektedir. Bu kesimde Orçol, Gercanis, Dığünlü, Dignasor, Kuruçay nahiyeleri dışında, Aşağı İl ve Orta İl nahiyeleri bulunmaktadır.

1642 tarihli Erzurum Eyaleti mufassal avarız defterinde Erzurum Eyaleti Erzurum, Erzincan, Bayburt, Şiryan, Hınıs, İspir, Kelkit, Kemah-Kuruçay-Gercanis, Kuzucan, Kiği, Koğanis, Pasin, Tercan ve Tortum kazaları kaydedilmiştir (BA. MAD, 5152:10–11). Dolayısıyla söz konusu dönemde daha önce bağlı olunan Kemah ile aynı statüye

dönüştürülen Gercanis ve Kuruçay'ın idari yapılanmada bir üst idari yapıya kavuştuğu anlaşılmaktadır³.

XVII. yüzyılda Gercanis ve Kuruçay'ın kaza durumuna getirilmesi ile birlikte bölgenin idari yapılanmasında da bir takım değişikliklerin olduğu anlaşılıyor. Çalışma dönemini oluşturan bu yüzyılın ortalarında Gercanis kazası Diğünlü, Dignasor, Orçol ve Gercanis nahiyelerinden teşekkül bir idari bölge iken, Kuruçay Karasu ırmağının kuzey kesimindeki köylerin bağlı bulunduğu bir kaza yönetim bölgesidir. Bu yapılanmada daha önceki Orta İl nahiyesinin bazı köyleri ile Aşağı İl nahiyesinin ırmağın kuzeyinde kalan köyleri Kuruçay'a bağlanmıştır (Tablo 1, Şekil 1).

Tablo 1. 1642'de Gercanis ve Kuruçay Kazalarındaki Köyler, Hane Sayısı ve Köylerin Günümüzdeki Adları

Köy	Yeni Adı	Hane Sayısı		Köy	Yeni Adı	Hane Sayısı	
		Müslim	G. Müslim			Müslim	G. Müslim
GERCANİS KAZASI							
Diğünlü Nahiyesi							
Bıçer	Bıçer	4		Kurdlar			
Bulak		5		Çavuşköy	Çavuşköy	2	
Maksutmoğri	Maksitmor	3		Hüseyinli (Erhikendi)	Avşarözü	4	
Badirik	Ortagöze	6		Alpköy	Altköy	23	
Kayı	Kayıköy	6		Aşut	Aşut	9	
				Nahiye Toplam		62	-
Dignasor Nahiyesi							
Haydarlı (Taher)		3		Saip	Saipköy	11	
Oğlanyusuf	Oğlanyusuf	6		Kurusu	Karasu	2	
Söhrap (Ortakent)	Aydoğan	10		Güneybengi		6	
Tülü	Tülüköy	4		Alakilise	Akarsu	12	
Saruhan (İlgazi)	Sarhan	3		Nahiye Toplam		57	-
Orçol Nahiyesi							
Bondulus/ Mondolas	Dolaylı	39		Gölüksür-ü Kebir	Y. Sütlüce	7	
Buğdaçor	Damlaca	15		Haçirge	Bakacak	3	
Çat	Çatköy	31		Pulur		6	
Uçveran	Üçören	6		Kadıviran	Kadıköy	3	14
Kuman		3		Mülk (Melik)	Çamlımülk	2	

Gercanis ve Kuruçay Kazalarının XVII. Yüzyıl Ortalarındaki Nüfus Ve Yerleşme Özellikleri

Karor (Kalur)	Baştosun	11		Gökseki	Gökseki	7	9
Mavzir		6		Yarımkilise (Kersen)	Doğandere	5	4
Armudli	Armutlu	2		Çatak	Çatak	5	7
Sivkar (Zevker)	Çatalçam	20		Perçem	Perçem	2	
Ofuz	Alapınar	9		Mendemili	Mendemebaşı	12	
Obruk		8		Gölküsür-ü Sağır	A. Sütluçe	2	
Vank	Kırantepe	6		Diğer Gölküsür		5	
				Nahiye Toplam		205	34
Gercanis Nahiyesi							
Balasar	Çamdibi	5		Hanzar	Teknecik	12	
Ağcaköy	Akçakaya	4		Ekrek	Ulucak	6	
Cilans (Kalkancı)	Kalkancı	8		Kürdler	Sağlık	6	
Hacıköy	Hacıköy	6		Ezirins		12	4
Pulat (Pulatahuri)		11		Ekecik	Ekecik	10	
Nefs-i Gercanis	Günyüzü	5		Horum	Akçığdem	9	
Divir	Pınaryolu	13		Nahiye Toplam		107	4
				GERCANİS TOPLAM		431	38
KURUÇAY KAZASI¹							
Hasanabad	Hasanova	-	16	Kuran	Kuran	2	
Boyalık	Boyalık	19		Tatarlı (Hezlige)	Tatarlı	5	
Gangurut	Sularbaşı	2		Oğmayık	Aydoğan	6	
Hanege	Yağcılar	7		Babsi	Uyanık	17	
Mürşid		4		Matı	Güvenköy	3	
Armudan-ı Kebir	B. Armutlu	10	61	Refik (Vank)	Refik	7	
Armudan-ı Sağır	K. Armutlu	4	14	Esirkığ	Sütluçe	5	
Tuğut	Turgutlu	6	21	Tapur/Depir	Gümüşlü	7	
Kahmuhi Gemho)	Doruksaray	13		Kerege	Akçayazı	8	
Depte	Çilesiz	4		Tapur-i Sağır	K. Gümüşlü	7	
Köske	Güngören	17		Bağcuğaz	Bağcuğaz	4	
Gafir (Ardost)	Bürüncek	7		Kozluca	Kozluca	4	
Hapuşte		7		İsbirkid (İspidi)	Yuvadağı	4	
Erdemiş	Erdemiş	1	2	Hanzar	Teknecik	1	
Avşar	Avşar	6		Hordisi	Tabanlı	13	

Demographic and Residential Propertiness Of Gercanis And Kuruçay Subprovinces In Mid 17th Century

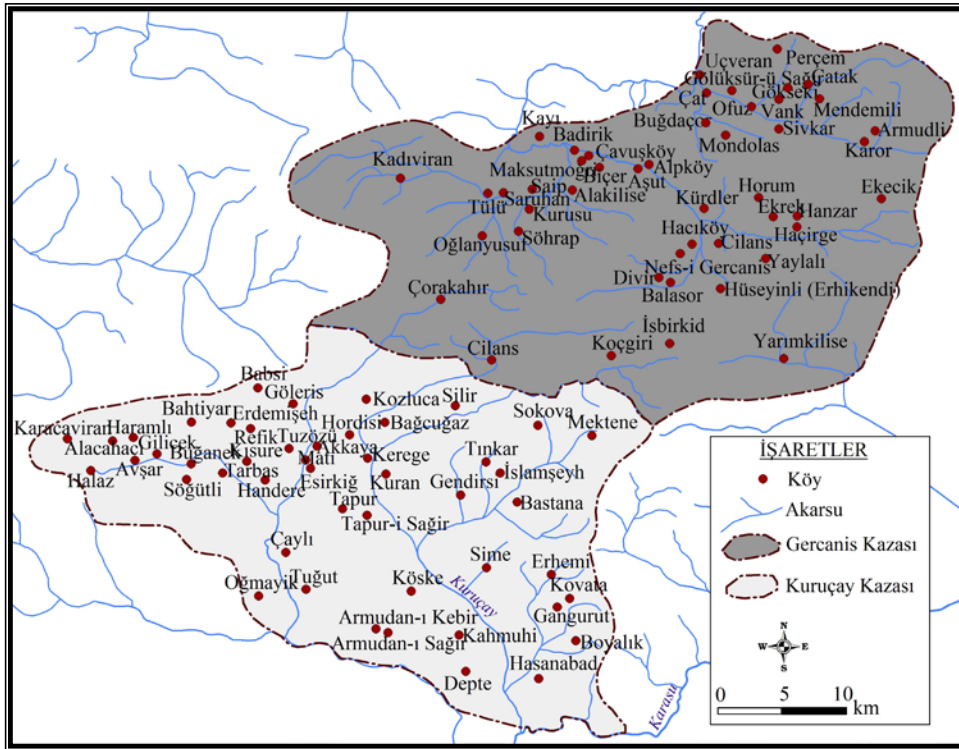
Çaylı	Çaylı	6		Takgezi		8	24
Handere (Bandıra)	Bozyazı	5		Tınkar	Sarıpınar	3	2
Gilicek	Koçgediği	2		Gendirsi	Çobanlı	12	
Çögi (İğdir)	Yönören	7		Bizgi	Konukçu	13	
Halaz	Halas	3		İslamşeyh	İslamkendi	8	
Tekeciköy		5		Kuzkışla	Kuzkışla	4	
Honar		3		Erhemi	Leventpınar	8	
Alakilise	Akarsu	10		Sokova	Bozçalı	3	
Söğütlü	Söğütlü	13		Ulukışla		5	
Alacahacı	Alacahacı	6		Çağılğan			
Tuzözü	Tuzözü	10		Bastana	Dikmen	25	
Haramlı	Bardaklı	13		Sime	Çayyaka	7	
Tarbas	Taşlıca	5		Mektene	Ardıçlı	1	
Gulari (Göleris)	Ardıçalan	8		Gıstam		1	
Harnud		6		Cemkenud/Ceymurt	Bostandre	12	
Buğanek	Boğanak	6		Çorakahr/Şorak	Tuzluçayır	3	
Bayramköy	Bayramköy	4		Kırzu/Gerzi	Balkaya	8	
Yaylalı (Nuhu)	Yaylacık	8		Kovata	Yaylapınar	4	
Brastik		6		Akpınar		1	
Karacaviran	Karacahisar	7		Silir	Topağaç	1	
Akkaya	Akkaya	11		Oykurd		3	
Kısüre	Taşdelen	7		Koçgiri	Gümüşakar		3
Necteyar/ Bahtiyar	Bahtiyar	16		KURUÇAY TOPLAM		498	143

Refahiye kasabası Osmanlının son dönemlerine kadar Gercanis⁵ adı ile bugünkü Günyüzü köyünün bulunduğu yerdedir. Konumunun dağlık ve sarp olması asayişte bir takım güçlüklerin yaşanmasına sebebiyet vermiş ve 1872’de şimdiki yerine taşınmıştır (Ali Kemal, 1932:354). Aynı yıla kadar kullanılan Gercanis adı bu tarihte bölgenin ormanları ve sularının bolluğuna, havasının temizliğine atfen refah veren huzur veren yer anlamında *Refahiye* şeklinde değiştirilmiştir (Şahin, 1997:155-156). 1882’de Eğin Kazası da Mamuratülaziz Vilayetinden ayrılıp Erzincan Sancağına bağlanmış, ancak kısa bir süre sonra tekrar buraya dâhil edilmiştir (BA. ŞD; 1454/49). 1892’de Eğin Kazası yeniden Erzincan’a bağlanmıştır.

1863’teki yeni idari düzenlemeyle sancak haline getirilen Erzincan’a, Gercanis nahiyesi, Kemah, Kuruçay, Kuzucan, Ovacık, Mazgirt, Şiran ve Kelkit kazaları bağlıdır

(BA. MVL. 664/8, H.22/B/1280). 1871’de sancak; Erzincan merkez kaza, Gercanis nahiyesi, Kemah, Kuruçay, Kuzucan, Çarsancak, Pertek, Ovacık ve Mazgirt kazalarından oluşmaktadır (Erzurum Vilayeti Salnamesi, 1288/1871:140). 1877–78’de Erzincan; Ovacık, Kuruçay, Kuzucan, Çarsancak, Pertek, Kemah ve Mazgirt kazalarından müteşkil bir sancaktır (Karpat, 2003:160).

1912’de Refahiye ve Kuruçay, Erzurum Vilayetine bağlı Erzincan sancağının kazaları durumundadır. 1915 yılında bağımsız mutasarrıflık olan Erzincan, 1917’de ise Erzurum Vilayetine bağlı sancaktır. Bu idari yapı Pülümür, Refahiye, Kuruçay ve Kemah kazalarından oluşmaktadır. Cumhuriyet döneminde yapılan idari değişiklikler sonrasında 1938’de Mustafa Kemal’e izafeten *Kemaliye* şeklinde ismi değiştirilen Elazığ’a bağlı Eğin Erzincan Vilayetine ilçesi durumuna getirilmiştir. XVII. yüzyılda Eğin kazası köylerinden olan *İliç*, 1938’e kadar bu kazaya bağlı bir bucak merkezi iken, bu tarihte demiryolunun İliç’ten geçmesi üzerine, Kuruçay kaza teşkilatı İliç’e taşınarak burası yeni kurulan ilçenin merkezi olmuştur. Uzun devreler boyunca idari olarak nahiye veya kaza statüsünde bulunan Kuruçay, Cumhuriyet dönemindeki yeni ulaşım politikaları ile birlikte kaza/ilçe statüsünü koruyamamıştır.

Şekil 1. 1642’de Gercanis ve Kuruçay Kazaları

Günümüzdeki idari yapılanmada Refahiye merkez bucak dışında, Gümüşakar, Çatalçam, Doğandere ve Akarsu bucaklarının⁶ bağlı bulunduğu bir ilçedir. Kuruçay'ın kaza statüsünün devredildiği İliç ilçesi ise merkez bucak dışında Kuruçay ve Büyük Armutlu bucaklarından oluşan bir yönetim bölgesidir. XVII. yüzyılda Kuruçay kazası sınırları içerisinde bulunan bazı köyler Cumhuriyet dönemindeki idari düzenleme ile İmranlı (Sivas) ilçesine bağlanmıştır. Erdemşah, Avşar, Handere, Gilicek, Çögi, Halas, Söğitli, Alacahacı, Tuzözü, Haramlı, Tarbas, Göleris, Buğanak, Bayramköy, Nuhu, Karacaviran, Akaya, Gisure, Bahtşyar, Oğmayik, Babsi ve Refik Osmanlı döneminde Kuruçay kazası sınırları içerisinde bulunmasına karşılık günümüzde İmranlı ilçesi yönetim bölgesi içerisinde kalan köylerdir (Şekil 1).

4-Yerleşme ve Nüfus Özellikleri

Coğrafi yapının bir sonucu, Gercanis ve Kuruçay'da yerleşmeler daha çok dağ eteklerinde vadi içlerinde veya akarsuların aşındırması ile ortaya çıkan sırt bölgelerinde toplanmıştır. Yeryüzü şekilleri ve su kaynaklarının yanında, zaviye ve kilise gibi dinsel mekânlar da köylerin kurulup şekillenmesinde belirleyici olmuştur.

Geçmişten günümüze devredilen mekânsal arazi kullanımından anlaşıldığı kadarıyla ortam özellikleri değişkenlik gösterdiğinden ve farklı sosyal yapılanmadan dolayı tek bir köy tipinden bahsetmek oldukça zordur. Ancak köylerin müşterek özellikleri de bulunmaktadır. Bu yerleşim yerlerinin mezarlığı, harman yeri, su kaynağı, otlığı, sabit sınırları vardır. Defter kayıtlarında birçok köyde tespit edilen cami veya mescit gibi dinsel mekânlar ile dini hizmetleri yerine getiren imam ve müezzin gibi görevliler, sosyal hayatın önemli belirleyicileri durumundadır. Günümüze kadar uygulanarak gelen köy sınırlarını belirlemede ağaçlar, kayalar, akarsular, sırt bölgeleri veya tepe gibi yerel işaretler belirleyici olmuştur.

İncelenen defterlerde her iki kazada fonksiyonel anlamda şehir veya kasaba özelliğinde yerleşmeye rastlanmamıştır. Gercanis kazasındaki 58 yerleşmeden 56'sı köy, 2'si ise mezra durumundadır (BA. MAD, 5152:566-631). Kuruçay'da ise 76 köy yerleşmesi yanında, 4 mezra bulunmaktadır. Bu özellik yöredeki nüfus birikiminin kasaba niteliğindeki bir yerleşmeyi oluşturmada yetersiz kaldığını göstermesi bakımından önemlidir. Yöre nüfusunun söz konusu dönemde kasaba ve şehirlerden sağlayabilecekleri bir takım sosyal ve ekonomik ihtiyaçlarını daha önce sancak merkezi olan ve sonradan kaza haline getirilen Kemah kasabasından karşıladıkları düşünülebilir.

XVII. yüzyıldaki köylerin büyük çoğunluğunun günümüze kadar varlıklarını koruduğu anlaşılmaktadır. Döneme ait köyler günümüz itibarıyla İliç, Refahiye ve İmranlı (Sivas) ilçeleri sınırları içerisinde yer alan bazı köylere ise günümüzde rastlanmamıştır. Bu yönüyle tespit edilemeyen köyler tamamen terk edilmiş, ortadan kalkmış veya farklı bir adla nitelendirildiğinden yer tayini yapılamamıştır. Pulur, Pulatahuri, Ezirins, Takgezi ve Gıstam günümüzdeki kayıtlarda tespit edilemeyen köylerdendir.

Erzincan bölgesine hâkim olan devletler veya yaşayan topluluklar, iskân yapısı ve yer adları üzerinde, az veya çok etkiler bırakmışlardır. Özellikle, Selçuklu, Mengücek ve

Akkoyunlu dönemlerinde, başta Türkçe, sonra Farsçanın etkisiyle, bölgedeki yer adları şekillenmiştir. Defter kayıtlarında Gayr-i Müslim şeklinde belirtilen Ermeni veya Rum gibi milletlerin de bölgedeki yer adlarına tesir ettikleri şüphesizdir. Yer adlarından bir kısmı önceden yaşayanların verdikleri şekliyle, Türkçe fonetiğine uydurularak veya tarihi süreçte değişim-dönüşüm yaşayarak günümüze kadar ulaşmıştır.

XVII. yüzyıl ortalarında Gercanis ve Kuruçay kazalarındaki köy kayıtlarında dikkati çeken en önemli özelliklerden biri yerleşme adlarının çoğunlukla Türkçe olmasıdır. Biçer, Kayı, Oğlanyusuf, Tülü, Çat, Boyalık, Çavuş, Gökseki, Ekecik, Refik, Kuran, Erdemşeh, Avşar, Alacahacı, Akkaya ve Kozluca, Alpköy, Alakilise, Güneybengi, Kuruşu, Tatarlı, Bulak, Uçveran, Hacıköy, Gilicek, Buğanak, Söğütli, Tuzözü, Çaylı, Bağcuğaz söz konusu dönemdeki Türkçe yerleşme adlarından bazılarıdır (Tablo 1). Yaylak ve otlakların geniş yer tutması sebebiyle konar-göçer hayat tarzının yoğun şekilde devam ettiği bölgeye birçok Türkmen ve Ekrad taifeleri yerleşip yaşamıştır. Bu vesile ile muhtemelen yeni kurulan köylere bu zümreler veya zümrelere bağlı alt gruplar adlarını vermiştir.

Yer adları bir milletin yerleşme tarihi için yaşayan belgelerdir. Bir coğrafyayı kendisine yurt edinen milletler, çoğu zaman getirdikleri adları yeni yerleştikleri bölgelerde de kullanırlar. Ayrıca renk, yön, kişi, soy, oymak, cemaat, bitki hayvan ve benzeri adlar vererek yaşadıkları yerleri belgelendirirler. Yer adlarının büyük çoğunluğu o yerin belirgin ve kalıcı doğal, sosyal veya hukuki statüsünden kaynaklanır. Yine bazı kültürlerin toponimisinde aşiret, oymak, boy ve kavim adları önemli bir yer tutarken, yerel bir aziz veya evliya ya da önemli siyasi role sahip hükümdar adları da yer adı olarak tercih edilebilirler (Nişanyan, 2011:IX-X). Yer adları kökenleri ve oluşum şekillerine göre;

- Boy, oymak, soy ve kişi adları taşıyanlar,
- Doğal çevre şartlarını yansıtanlar,
- Tarihi yer veya olaylarla ilgili olanlar
- Ekonomik faaliyet ve tarım ürünlerinden adlarını alanlar
- Geçici yerleşmelerin adlarını taşıyanlar
- İnançla ilgili olanlar şeklinde birkaç grupta toplanabilir (Doğanay, 1997:343-344).

Tablo 2. Gercanis ve Kuruçay Kazalarındaki Köy Adlarının Sınıflandırılması

Boy, Oymak, Soy ve Kişi Adı	Kayı, Haydarlı, Oğlanyusuf, Saruhan (İlgazi), Kalkancı, Pulatahuri, Çavuşköy, Hüseyinli, Alpköy, Melik, Hasanabat, Tatarlı, Refik, Gafir, Erdemşeyh, İğdir, Bayramköy, Koçgiri,
Doğal Çevre Özelliklerini Yansıtan	Bulak, Çat, Akkaya, Kuruşu, Güneybengi, Çatak, Çaylı, Tuzözü, Yaylalı.
Tarihi yer ve Olay	Uçveran, Kadıviran, Karacaveran, Ulukışla, Kuzkışla
Ekonomik Faaliyet veya Üretim	Biçer, Buğdaçor, Armudlı, Ekrek, Ekecik, Horum, Armudan, Bağcuğaz, Çorakahir, Boyalık, Tekeciköy
İnanç	Hacıköy, Alakilise, Haramlı, Alacahacı, İslamşeyh

Yer adlarında boy, oymak, soy ve kişi adlarının ön planda olduğu görülmektedir. Bu özellik Türklerin bölgeye hakim olmasından sonra Türkleştirme faaliyetlerine büyük önem verdiklerini, bilhassa yeni kurulan köylere yerleşmeyi kuran kişilerin adları ile anılmasına özen gösterdiklerini ortaya koymaktadır (Tablo 2). Cumhuriyet döneminde, 1957’de ve 1959’da çıkarılan kararnamelerle⁷, il encümenleri tarafından köylere sahip oldukları coğrafi özelliklere uymayan adlar verilerek, aslında pek çoğu Türk kültürünü yansıtan eski köy adları değiştirilmiştir (Yediyıldız, 1984:25-41). Bu bakış açısı çerçevesinde Erzincan Vilayetinde de köylerin yanında bazı yer adları 1964/65 yılları arasında yeniden adlandırılmıştır. Araştırma bölgesinde Mondolas (Dolaylı), Sivkar (Çatalçam), Balasor (Çamdibi), Divir (Pınaryolu), Hasanabat (Hasanova), Ekrek (Ulucak), Horum (Akçiğdem), Esirkığ (Sütlüce), Hanzar (Teknecik) Bizgi (Konukçu), Sokova (Bozçalı ve Koçgiri (Gümüşakar) cumhuriyet döneminde adları değiştirilen köylereindir (Tablo 1). Bunun yanında bazı köylerin adları ise herhangi bir değişikliğe uğramadan günümüze kadar ulaşabilmiştir. Biçer, Kayı, Oğlanyusuf, Tülü, Çat, Boyalık, Çavuş, Gökseki, Ekecik, Refik, Kuran, Erdemşeh, Avşar, Alacahacı, Akkaya ve Kozluca adları değiştirilmeyen köylere örnek gösterilebilir. Yerleşmelere yeni adlar belirlenirken eski yer adlarının kökeni ile ilgili çok fazla bir değerlendirmenin yapılmadığı anlaşılır. Gerçekten de değiştirilen yer adları arasında Türkçe olmayanlar olduğu gibi Türkçe kökenli olmasına rağmen değiştirilenler de vardır (Tablo 1). Yapılan değişikliğe rağmen, halkın yeni yer adlarını yeterince benimsemediği ve eskileri kullanmaya devam ettiği anlaşılır. Halk arasında yerleşme adlarında çoğunlukla eskiler tercih edilirken, yeniler resmi amaçlı işlemlerde kullanılmaktadır.

İncelenen defterlerde yerleşim birimi olarak köylerin dışında 6 kadar mezra yerleşmesi tespit edilmiştir. Bu devrede Ortavıran ve Kuşçulu mezzaları Gercanis; Buzluk, Karakaya, Kenan ve Görcetuzla mezzaları ise Kuruçay kazası sınırları içerisinde (BA. MAD, 5152:566-631, Tablo 3). Köy yerleşmelerinin çevresinde, ekonomik açıdan köye bağlı, köy tarım hayatını destekleyen ve periyodik olarak nüfuslanan tarım bölgelerinde kurulmuş geçici yerleşmeler mezra olarak tanımlanır. Anadolu’nun doğu yarısının en tipik iskân şekillerinden olan mezzalar, umumiyetle ziraat yapıldığı halde nüfus barındırmayan eski iskân yerlerine verilen isimdir (Doğanay, 1997:279-288). Mezzanın Türkçe karşılığı farklı kaynaklarda “*ekinlik*” olarak gösterilir. Toprak kullanımı açısından mezzalar, otlak, bağ, meyve bahçesi gibi niteliği taşımayıp, esas olarak tahıl ekilen bir tarla bloğundan ibarettir. Sebzeçilik, meyvecilik ve hayvancılık tepe yamaçlarında konuşlanmış köy çevresindeki yerler ile sınırlı kalmasına karşılık, daha aşağıda düzlüklerdeki mezzalarda tahıl ekilen tarlalar bulunmaktadır. Osmanlı döneminde mezzalar genellikle nüfus barındırmayıp hangi köyün sınırına dâhil ise o köy ahalisi tarafından tahıl üretimi yapılan rezerv topraklardır. Bu yönüyle mezra, köylüler için ek bir gelir kaynağını ve aynı zamanda nüfus fazlasının yerleşebileceği toprağı meydana getirir. Türkçe adlar taşıyan Gercanis Kuruçay mezzalarının (Tablo 3) Anadolu’ya gelen göçer Türkmen nüfusun bir hayat tarzı olarak ortaya çıktığı düşünülebilir.

Tablo 3. Gercanis ve Kuruçay Kazalarındaki Mezralar ve Hane Sayıları

GERCANİS KAZASI			
Mezra	Bağlı Olduğu Köy	Müslim	G. Müslim
Ortaviran	Buğdaçor	1	-
Kuşçulu	Horum	6	-
	Toplam	7	-
KURUÇAY KAZASI			
Buzluk	Boyalık	3	-
Karakaya	Armudan-ı kebir	Defterde mezraların hane sayısı köy hane sayısına dahil edilmiştir.	
Kenan	Armudan-ı kebir		
Görcetuzla		2	-
	Toplam	5	-

Çalışmanın bu bölümünde Gercanis ve Kuruçay kazalarının XVII. yüzyıl ortalarındaki nüfusu genel hatları ile değerlendirilecektir. Öncelikle belirtmek gerekir ki, incelenen defterde nüfusun çeşitli özelliklerini ortaya koyabilecek ayrıntılı istatistiksel bilgilere yer verilmemiştir. Bilindiği üzere Osmanlı'da nüfus sayımlarının başlangıçtaki amacı, yalnızca devletteki toplam nüfusun ya da toplumsal-etnik yapılanmaya ilişkin ayrıntıların doğru olarak kaydını yapmak değildi. Geleneksel Osmanlı tahriri, vergilendirme amacıyla gerçekleştirilen bir sayımdı ve sonuçları da tapu tahrir defterlerine işleniyordu. XV-XVI. yüzyıllardaki tahrirler, yetişkin erkekleri, özellikle vergi ödeyen kişi olarak hane reisiyle birlikte bekârları ve diğerlerini içeriyordu (Afyoncu, 2003:267-286). Dolayısıyla tapu tahrir defterleri, demografik bilgi açısından oldukça değerli birer kaynak olarak değerlendirilebilir. XVII. Yüzyıla beraber bu defterlerin yerini avarız defterleri almıştır (Özel, 1999:735-743).

1642 tarihli defter mufassal avarız defterinin Erzincan bölümü "*Haneha-i ehl-i menasib reayayı Müslimin ve zimmiyan-ı kaza-i Erzincan*" (BA. MAD, 5152) tabiriyle başlar. Defterde mahalle ve köylerde meskûn olanların kayıtları belirli başlıklar altında toplanmıştır. *Askeri zümreden olanlar*; "zaim ve erbab-ı tımar", "an erbab-ı tımar", "sipahiyan", "yeniçeriyan", "cebeci ve topçu", "yeniçeriyan ve cebeciyan", "sipahiyan-ı dergâh-ı âli", "enba-i sipahiyan", "müstahfizan-ı ka'la-i Erzincan", "ehl-i menasib", *dini görevliler*; "e'imme ve hatib ve saadat-ı kiram", *fakir ve özürlü olanlar*; "fakir ve amel-mandegân", "fakiran ve biran ve amel-mandegân", *halk ise dini açıdan*; "reayayı Müslimin" ve "reayayı Zimmiyan" olarak sınıflandırılmıştır. Aynı başlık altında birkaç grup zümre toplanmış olsa da kişilerin görev ve sıfatları isimlerinin yanında belirtilmiştir.

Nüfus miktarının belirlenmesi açısından bir gerçek hanenin kaç kişiden oluştuğu bu noktada tartışılması gereken bir husustur. Çünkü incelenen defterde hane reisleri kayıt

altına alındığından ve hanedeki fertlerin isimleri tek tek ifade edilmediğinden, bu defterlerdeki bilgilere dayanarak bir yerin nüfusunu kesin olarak tespit etmek mümkün değildir. Fakat gerçek nüfusu bulmak için bugün bazı metotlar uygulanmakta ve hane sayısı muayyen bir katsayı ile çarpılmaktadır. Tarihçilerin yaptığı demografik çalışmalarda hane karşılığı olarak ortalama 3 ile 7 arasında değişik katsayılar esas alınmaktadır.

Erzincan kazasının kuzey sınırında ve kısa bir dönemde idari anlamda Erzincan'a bağlı olan Kelkit Kazasına ait nüfus sayımlarında, bir gerçek hanenin kaç kişiden oluştuğuna dair ipuçları bulunmaktadır. 1835 tarihli Trabzon nüfus sayım defterinde, Kelkit Kazasında yaşayan Müslim ve Gayr-i Müslim nüfus kayıt edilirken, bu iki zümrenin erkekleri sayılmıştır. Bir hanede bulunan fertler mufassal şekilde belirtilmiştir. Hane reisi olarak kabul edilenlerin müşterek özelliği evli olmalarıdır. Bir hane; baba, oğul veya oğullar, kardeş veya kardeş oğulları, yeğenler ve belirtilmemiş olmasına karşın anne ve kız çocuklarından oluşmaktadır. Bir hanedeki erkek nüfus kadar kadın nüfusu da esas alınırsa, kazada ortalama bir hanenin 6 kişiden oluştuğu söylenebilir (BA. NFS, d.1091, 1092, 1093). Bu açıdan çalışmada nüfus hesaplamalarında bir hane 6 kişi olarak kabul edilmiştir.

Gercanis ve Kuruçay'da XVII. yüzyıl ortalarında toplam 6724 nüfus bulunmaktadır (Tablo 4). Toplam nüfusun 5646 (% 84) sı Müslüman iken 1086'sı gayr-i Müslim'dir. Gayr-i Müslim nüfusun %79'u (858 kişi) Kuruçay'da yaşamaktadır. Kuruçay'a bağlı Hasanabad, Armudan-ı Kebir, Armudan-ı Sağır, Tuğut ve Takgezi köyleri Gayr-i Müslim nüfusun yoğunlukta olduğu yerleşmelerdir (Tablo 1).

Tablo 4. Gercanis ve Kuruçay Kazaları Nüfusu (1642)

		GERCANİS	KURUÇAY	TOPLAM
Köy Sayısı		56	76	132
Köy Hane Toplamı	Müslim	431	498	929
	Gayri Müslim	38	143	181
Mezra Sayısı		2	4	6
Mezra Hane Toplamı	Müslim	7	5	12
	Gayri Müslim	-	-	-
Toplam Hane	Müslim	438	503	941
	Gayri Müslim	38	143	181
Nüfus	Müslim	2628	3018	5646
	Gayri Müslim	228	858	1086
Toplam Nüfus		2856	3868	6724

XVII. yüzyılın ortalarında Gercanis ve Kuruçay'daki köylerin çoğunlukla 10 haneden daha az sayıda haneden oluştuğu görülmektedir. Bu yönüyle Kuruçay'daki Armudan-ı Kebir büyük çoğunluğu gayr-i Müslim (60 Müslim 366 Gayr-i Müslim) olmak üzere 426 nüfusu ile yörenin en büyük köyü durumundadır. Yine Kuruçay'da Takgezi

(192), Tuğut (162) ve Bastana (150) ile Gercanis'teki Bondulus (234), Çat (186), Alpköy (138) nüfus bakımından büyük köylerdir. Buna karşılık Kuruçay köylerinden Çağılğan boş durumda iken, Mektene, Gıstam, Akpınar; Silir ve Kısüre köylerinde 1'er hane bulunmaktadır. Gercanis'te ise Armudlu, Çavuşköy, Kurusu ve Perçem köyleri 2 hanelidir (Tablo 1). Yerleşme konusunda da bahsedildiği üzere toplam nüfusun hemen tamamı kırsal karakterli yerleşmelerde yaşamakta olup, kasaba özelliğinde yerleşme birimi bulunmamaktadır.

XVI. yüzyılın ikinci yarısına ait kaynaklarda çalışma alanı nüfusu ile ilgili kaynaklar incelendiğinde bölgenin nüfus yapısında bir takım değişimlerin olduğu anlaşılır. 1568 tarihli defterde çalışma döneminde Kuruçay ve Gercanis kazalarını oluşturan nahiyelerde toplam 1741 hane bulunmaktadır. Bu hanelerin 440'ı Müslüman, 1301'i ise gayr-i Müslimlerden meydana gelmektedir. Bunun yanında 1152 mücerred Müslüman ve 215 mücerred Hıristiyan kayıtlarda yer almaktadır (Miroğlu, 1990:133). Yaklaşık bir asır içerisinde Müslüman hane sayısında artış, Gayr-i Müslim hane sayısındaki belirgin azalış dikkat çekicidir. Nitekim 1568'deki 440 olan Müslüman hane sayısı 1642'de 941'e yükselmiş buna karşılık Gayr-i Müslim hane sayısı 1301'den 181'e gerilemiştir. Bir yüz yıldan daha az bir süre içerisinde nüfus yapısındaki değişimleri dönemin siyasi, ekonomik ve en önemlisi güvenlik durumuyla açıklamak mümkündür. XVII. Yüzyılın ilk çeyreğinde Anadolu'da sosyal yapıyı derinden sarsan ve sosyoekonomik anlamda yıkımlara yol açan Celali İsyancıları nüfus kaybının en önemli sebebidir. İsyancılarla beraber ortaya çıkan salgın hastalıklar, ölümlere, nüfusun dağılmasına veya sayımlardan kaçışa sebebiyet vermiştir.

Söz konusu devrede bölge genelinde olduğu gibi Gercanis ve Kuruçay'da da halkın geçimini genellikle tarım yoluyla temin etmesinden dolayı, nüfus köylerde toplanmıştır. Çoğunlukla Müslüman ve Hıristiyan nüfusun meydana getirdiği köyler, vergi veren reaya sınıfının ana kitlesini meydana getirmektedir. Sulanabilen tarım arazilerinin genişlediği alanlarda köyler nüfus bakımından büyürken, yüksek ve eğimli yüzeydeki köyler daha ziyade az nüfusludur.

Osmanlı yol sisteminde Erzincan ve çevresi doğu-batı ve kuzey-güney yol güzergâhları açısından bir geçiş alanı durumundadır. Ana veya tali yolların geçtiği bölgelerde yolcuların ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik bir takım hizmetler verilmektedir. 1642 yılına ait defterlerde kazadaki bazı köylerin köprücülük veya derbentçilik ile görevlendirilen bazı köylerin sorumlulukları vergi ve muafiyetleri belirtilmiştir. Başka bir ifade ile ulaşım hizmetlerinde görevlendirilen köy halkı avarız-ı divaniye ve tekâlifî örfiyye vergisinden muaf tutulmuştur. Gercanis kazası sınırları içerisinde bulunan Alpköy, Çat, Sivkar, Ofuz, Gökseki, Divir, Ezirins ve Ekecik köyleri köprücü ve derbentçi olarak görevlendirilen köylerdendir. Köprücülük ile görevli halk köprünün her türlü bakım ve onarımından sorumlu iken derbentçilikle görevlendirilenler yolun güvenlik ve bakım hizmetini yerine getirmektedir. Bugünkü konumlarından anlaşıldığı kadarıyla Alpköy ve Ekecik köyleri Sivas-Erzincan arasındaki ana yol üzerinde ulaşım hizmeti verirken, diğer köyler ise kaza içerisindeki ulaşımında görev almaktadır. Kayıtlarda Kuruçay kazasında derbentçi veya köprücülükle görevlendirilmiş köye rastlanmamıştır.

2010 yılı adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi (ADNKS) sonuçlarına göre toplam nüfusu 6349 olan İliç ilçesinde bu nüfusun 2503'ü ilçe merkezindedir. Aynı sayım sonuçlarına göre toplam 10569 nüfus barındıran Refahiye ilçesinde ise ilçe merkezinde yaşayan nüfusun miktarı 3730'dur.

5-Sonuç

Gercanis ve Kuruçay kazalarının XVII. yüzyıl ortalarındaki çeşitli nüfus ve yerleşme özelliklerinin tarihi coğrafya bakış açısı ile ele alındığı çalışmada elde edilen sonuçlar genel hatları ile aşağıdaki şekilde özetlenebilir:

- Osmanlı'dan günümüze bölge genelinde olduğu gibi çalışma alanında da idari anlamda bir takım değişiklikler yaşanmıştır. XVII. yüzyıl ortalarında kaza statüsündeki Gercanis'in adı değiştirilmiş (Refahiye) olup kaza özelliğini devam ettirmektedir. İliç Cumhuriyet döneminde ilçe durumuna getirildiğinden Kuruçay Osmanlı dönemindeki kaza vasfını kaybetmiş ve İliç'e bağlanmıştır.
- İncelenen dönemde her iki kazada şehir ve kasaba özelliğinde yerleşme bulunmamaktadır. Ticari bir takım ihtiyaçların devrin önemli askeri merkezlerinden olan Kemah kasabasından karşılandığı düşünülmektedir.
- Yerleşmelerin çok büyük çoğunluğu köydür. Köylerin dışında 6 mezra yerleşmesi tespit edilmiştir. Dolayısıyla kırsal hayat tarzı egemen durumdadır. Köylerin önemli bir kısmı günümüze kadar ulaşmıştır.
- Gercanis kazası sınırları içerisinde yol güvenliği ve köprülerin bakımı için bazı köyler derbentçi veya köprücü olarak görevlendirilmiştir.
- Kuruçay ve Gercanis kazalarının coğrafi özellikleri konar-göçer hayat tarzına uygundur. Bu bakımdan Anadolu'ya gerçekleşen ilk Türk göçlerinde Türkmen gruplar tarafından iskâna açılmıştır. XVII. yüzyıl ortalarındaki yerleşme adlarının büyük çoğunluğunun Türkçe oluşu bu görüşü destekler niteliktedir.
- Engibeli arazi özellikleri ve yaylacılık açısından uygun bulunmakla birlikte siyasi ortamın çalkantılı olduğu devrelerde ortaya çıkan güvenlik problemleri beraberinde dışarıya göçlerin yaşanmasına sebebiyet vermiştir.
- Tahmini olarak 6724 nüfusun yaşadığı Kuruçay ve Gercanis kazalarında bu nüfusun %84'ü Müslüman, %16'sı ise Gayr-i Müslim'dir.

KAYNAKÇA

I. Arşiv Belgeleri,

1. Başbakanlık Osmanlı Arşivi, İstanbul.
 2. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, Ankara.
 3. TÜİK....
 4. Erzurum Vilayet Salnameleri
- Arşiv Belgelerinin Tasnif ve Belge Numaraları metin içerisinde verilmiştir.

II. Araştırma ve İnceleme Eserleri

- Afyoncu E.**, 2003, “*Türkiye’de Tahrir Defterlerine Dayalı Olarak Hazırlanmış Çalışmalar Hakkında Bazı Görüşler*”, Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi, c. 1, sa. 1, İstanbul, s. 267–286.
- Aktimur H.T., Tekirli M. E., Yurdakul M.E.**, 1990, “*Sivas-Erzincan Tersiyer Havzasının Jeolojisi*”, MTA Dergisi 111, 25-36, Ankara.
- Ali KEMALİ**, 1932, *Erzincan Tarihi, Coğrafi, İctimai, Etnografî, İdari, İhsai, Tetkikat Tecrübesi*, İstanbul.
- Çakar E., Kara F.**, 2005, “*17. Yüzyılın Ortalarında Arapgir Sancağında İskân ve Nüfus (1643 Tarihli Avarız-Hane Defterine Göre)*”, Fırat Üniv., Sosyal Bilimler Dergisi Cilt: 15, Sayı: 2, Elazığ.
- Doğanay H.**, 1997, *Türkiye Beşeri Coğrafyası*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, No:2982, İstanbul.
- Elibüyük M.**, 1995, *Matematik Coğrafya*, Evren, Gezenler, Dünya Zaman, Ankara, s. 46.
- Gül A. Başbüyük A.**, 2011, *Bir Tarihi Coğrafya İncelemesi*, Osmanlıdan Cumhuriyete Erzincan Kazası, Salkım Söğüt Yayınları No:166, Erzurum.
- Gül A.**, 2009, “*1642-1643 Tarihi Avarız Defterlerine Göre Erzincan Şehri*”, Erzincan Eğitim Fakültesi Dergisi, cilt 11, sayı 1, Erzincan.
- Gümüşçü O.**, 2006, *Tarihi Coğrafya*, Kavramlar-Tarihçe-Kaynaklar-Mekân-Metod, İstanbul, s. 154.
- İnbaşı M.**, 2009, “*Erzincan Kazası (1642 Tarihli Avarız Defterine Göre)*”, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, sa. 41, Erzurum.
- Karpat H. K.**, 2003, *Osmanlı Nüfusu (1830–1914) Demografik ve Sosyal Özellikleri*, İstanbul.
- Kökten İ.K.**, 1944, “*Orta, Doğu ve Kuzey Anadolu’da Yapılan Tarih Öncesi Araştırmalar*”, Beletten Cilt:VII, Ankara.
- Miroğlu İ.**, 1990, *Kemah Sancağı ve Erzincan Kazası, (1520-1566)*, Türk Tarih Kurumu Yay. XIV. Dizi, Ankara.
- Nişanyan S.**, 2010, *Adını Unutan Ülke-Türkiye’de Adı Değiştirilen Yerler Sözlüğü*, Everest Yayınları, No:10905, İstanbul.
- Özel O.**, 1999, “*17. Yüzyıl Osmanlı Demografî ve İskân Tarihi İçin Önemli Bir Kaynak: Mufassal Avarız Defteri*”, XII. Türk Tarihi Kongresi (Ankara, 12–16 Eylül 1994), Kongreye Sunulan Bildiriler III. Ankara.
- Şahin İ.F.**, 1997, *Refahiye’nin Coğrafi Etüdü*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Coğrafya Eğitimi Anabilim Dalı (Basılmamış Doktora Tezi), Erzurum.
- Şahin İ.F., Doğanay H.**, 2001, “*Geçmişten Günümüze Kuruçay (İliç-Erzincan)*”, Doğu Coğrafya Dergisi, Sayı:7, No:5, Konya.
- Şahin T.E.**, 1985, *Anadolu’nun Tarihi Akışı İçerisinde Erzincan Tarihi*, Erzincan Hayra Hizmet ve Dayanışma Vakfı No: 1, Erzincan.

- Turan O.**, 1973, Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi, Nakışlar Yay. No: 27, İstanbul.
- Yediyıldız B.**, 1984, “*Türkiye’de Yer Adı Verme Usulleri ve Yer Adı Değişikliklerinin Tarihi Gelişimi*”, Türk Yer Adları Sempozyumu Bildirileri, Kültür ve Turizm Bakanlığı, Millî Folklor Araştırma Dairesi yay. No: 60, Seminer, Kongre Bildirileri Dizisi:17, Ankara.

NOTLAR

¹Kazaların defterdeki sayfa aralıkları şöyledir; Erzurum s. 2–174, Bayburt s.178–297, Erzincan s.302–432, Tercan s.438–508, Kemah-Kuruçay-Gercanis s.514–631, Kelkit s.638–683, Şiryan s.686–730, Tortum s.734–770, İspir s.774–840, Hınıs s.846–890, Kuzucan s.898–919, Koğanis s. 926–964, Pasin s.966–1036 ve Kiğı s. 1046–1121. BA. MAD. 5152.

² Metin içerisinde bahsedildiği üzere Gercanis adı 1872’de Refahiye olarak değiştirilmiştir. Coğrafi özellikler ve 1872 sonrası hakkında bilgi verilirken Gercanis yerine Refahiye adı kullanılmıştır.

³ 1642 tarihli defterde Kemah kazası bölümünün devamında Gercanis ve Kuruçay kaza olarak belirtilmektedir. Gercanis, Nefsi Gercanis, Orçol, Dignasor ve Digünlü nahiyelerinden ibaret iken, Kuruçay kaza olarak zikredilmekte ve kaza sınırlarında nahiye bulunmamaktadır.

⁴ 1642 numaralı defterde Gercanis, kazanın adı olmanın yanında aynı adı taşıyan nahiye ve nefsi-i Gercanis olarak belirtilmiş olan köy yerleşmesi yer almaktadır. Dolayısıyla Gercanis söz konusu dönemde yönetim bölgesi olarak kaza, nahiye ve bir yerleşim birimi addır. Buna karşılık Kuruçay kaza yönetim bölgesi olarak kullanılmış olmakla birlikte aynı isimle zikredilen bir yerleşmeye rastlanmamıştır. Benzer şekilde XVI. yüzyıla ait MİROĞLU’nun çalışmasında da Kuruçay nahiyesi bulunmakla birlikte yerleşme olarak Kuruçay adı yer almamaktadır. Cumhuriyetin başlarında ve günümüzde Kuruçay adını taşıyan yerleşmenin varlığından, ilerleyen dönemlerde Kuruçay adında yeni bir yerleşme kurulduğu veya farklı adla zikredilen bir köyün Kuruçay olarak değiştirildiği tahmininde bulunabiliriz.

⁵ XVII. yüzyıldaki defterde Nefs-i Gercanis isminde bir köy bulunmaktadır.

⁶ Cumhuriyet dönemi öncesinde kazalar içerisinde bir alt yönetim birimi olan nahiye kavramı yerine bucak kullanılmaya başlanmıştır. Başlangıçta müdürlerin görev aldığı, fonksiyonel olarak çevre köylere hizmet götüren, köylerin birinci basamak merkezi durumundaki nahiyeler, zamanla kâğıt üzerinde kalmış ve günümüzde sosyoekonomik bakımdan köylerle benzer özellikleri taşıyor hale dönüşmüşlerdir.

⁷ Milli Savunma Bakanlığı’nın 1964–65 yıllarında 5442 sayılı kanunun 2. maddesi gereğince almış olduğu bir kararla ülke genelinde olduğu gibi Erzincan’da da bazı bölge ve köylerin isimlerinde değişikliğe gidilmiştir. BA. CA. 030.11.1.355.30.17. left. 1, 2, 3.

